

Aftrap gerechtelijk jaar Rechtbank Overijssel

(Zwolle, 6 september 2016)

Rechters in de verdrukking

Een reflectie op het thema “de rechter tussen staat en straat”

Wouter Veraart*

Samenvatting:

In deze voordracht besteedt prof. mr. W.J. Veraart aandacht aan rechters die recentelijk in de verdrukking zijn gekomen tussen staat en straat en vraagt hij zich vervolgens af hoe de Nederlandse rechter zich in dat turbulente krachtenveld in het komende jaar moet opstellen.

Zeer geachte aanwezigen, staat u mij toe met een terzijde te beginnen. Het thema van de week van de rechtspraak is *De rechter tussen staat en straat*. Een mooi thema, zeker, maar, dit moet mij meteen van het hart, ik ben geen fan van het voorzetsel “tussen” in titels of motto’s. Het woord “tussen” suggereert een onbepaaldheid, een onduidelijk soort spanning die mij, in titels of thema’s, steevast het gevoel geeft dat die, in wat nog komen gaat, niet meer zal worden opgelost. Dat het voorzetsel “tussen” sowieso wat ongelukkig is, bewijzen woorden als “tussenpaus” of “tussenoplossing”, of uitdrukkingen als “tussen twee vuren” of “tussen wal en schip”. Om kort te gaan, het feit dat het thema gaat over een rechter die ergens *tussen* zit, geeft mij niet meteen een opbeurend gevoel. Ik associeer dat met een rechter die klem zit, zoals een vinger die tussen de deur zit, maar dan niet klem tussen deur en kozijn, maar klem tussen staat en straat, die haar (of hem) steeds minder ruimte lijken te gunnen. Alsof de rechter over een afnemend eigen domein beschikt dat slechts nog als een soort bufferzone (een “tussenruimte” of “tussengebied”) tussen twee expanderende grootmachten kan worden begrepen. Met aan de ene kant de staat – waarin een assertieve

* Hoogleraar Encyclopedie der Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie, Vrije Universiteit Amsterdam.

uitvoerende macht de rechterlijke macht steeds meer beknot door jarenlange bezuinigingen en reorganisaties – en aan de andere kant de straat – waarin hardnekkige volkse sentimenten leven die de rechter niet steeds goedgezind zijn.

Dames en heren, het is een eer hier vanavond in uw midden (ik zou bijna zeggen: tussen u in) te verkeren en de aftrap van het gerechtelijk jaar in Overijssel met u te mogen vieren. Zwolle is voor mij een bijzondere plaats, omdat ik ruim vijfenveertig jaar geleden in deze stad ben geboren, in de tijd dat mijn vader er zijn eerste schreden in de advocatuur zette. Ik keer vandaag dus terug naar mijn roots, en dat doe ik met veel genoegen. Zwolle (en hetzelfde geldt voor Overijssel) vind ik ook bijzonder door haar schoonheid, allure en prachtige ligging, (net) buiten de randstad. Dat is, precies op het punt liggend, waar, volgens een Franse filosoof, de interessantste dingen gebeuren.¹

Mij is niet alleen gevraagd te reflecteren op het thema van de week van de rechtspraak – en daar ben ik al mee begonnen – maar ook om het “vooral niet kort te houden”. Dat laatste nogal dringende verzoek zette mij, geboren in Zwolle, maar kort daarop verhuisd en inmiddels volledig tot randstedeling getransformeerd, aanvankelijk op het verkeerde been. Zou men daar in de provincie inderdaad zeeën van tijd hebben?

Ik weet dat dat niet het geval is. Al is er in de “periferie”, en zeker in de oostelijke grensgebieden van ons land, wel een tijdservaring mogelijk, die voor mensen uit de Randstad vrijwel onbereikbaar is geworden.² Ik doel op sommige natuurervaringen, die je bijvoorbeeld nog tegenkomt in het werk van de Twentse dichter H.H. ter Balkt, die vorig jaar overleed:

*Er is weinig voor nodig
om een bosrand te zijn.
Zomer en de drie seizoenen
maar het meest wel de herfst.*

¹ De filosoof Gilles Deleuze.

² Vgl. Peter Handke, *Vor der Baumschattenwand nachts. Zeichen und Anflüge von der Peripherie 2007-2015*, Salzburg: Verlag Jung und Jung 2016

dichtte hij. Ook fraai is de eerste strofe van ‘Het Dorpsstation’, een iets bekender gedicht van hem:

*Ja,
duifkruid en kruidje-roer-me-niet bloeiden rijkelijk
maar de blauwe exprestrein stond nu al jarenlang stil
't Was in het dorpje Naaien brengt Vrede*

Mooi is ook het vroege gedicht ‘Mossen’, dat ik in zijn geheel wil voordragen (ik heb immers alle tijd):

Mossen

*De mossen zijn een heel arm land
Alles is er goedkoop, bijna voor niks
Het rookt er niet van mooi bloeien
In het bos plant geen imker zijn korf
Het mos is een arm land; aan water...
Er is geen honing te krijgen of hout
Als het bos geweest is dan pas komt het mos.
hemelvaart van een groene wolk naar de grond.³*

Wat je aantreft in het werk van Ter Balkt zijn resten van verloren tijd; waarbij elke machine, plant, of mens nog een eigen sfeer, een eigen, als het ware verdichte, tijd en ruimtelijkheid kent. Ter Balkt is een geschiedschrijver onder de dichters, omdat hij zich zo pijnlijk bewust is van de vergankelijkheid der dingen en de enorme versnelling die we in de laatste eeuwen (en in het bijzonder ook in de laatste decennia) meemaken. Dichten is bij hem ook steeds gedenken, en, tussen de regels, ook weer afscheid nemen.

Wat kan de bosrand in het werk van Ter Balkt ons over de stand van de rechtsstaat in het jaar 2016 vertellen? Ik geef toe dat die vraag niet erg voor de hand liggend is, maar ik wil toch proberen die met u te beantwoorden. Om te

³ H.H. ter Balkt, *Hee hoor mij Ho simultaan op de brandtorens. Verzamelde gedichten*, Amsterdam: De Bezige Bij 2014, p. 402, 987, 1000.

beginnen zijn er nogal wat overeenkomsten tussen de rechtszaal (die, zoals ik u niet hoeft te leggen, een centrale plek in de rechtsstaat inneemt) en de bosrand. Ten eerste is de rechtszaal een *bijzondere* plaats, net als de bosrand. Het zijn plaatsen die we niet kunnen wegdenken, ze zijn zo oud als de mensheid zelf. De oudste rechtszalen in Nederland waren met koorden afgezette plekken in de open lucht, de zogeheten dingplaatsen (later gaat men spreken van het spannen van de vierschaar), traditiegetrouw bij een boom, dus doorgaans vlakbij een bosrand.⁴ Ten tweede ben ik er vast van overtuigd dat de rechtszaal, net als de bosrand, zijn eigen tijd en ruimtelijkheid kent. Ten slotte zijn zowel bosranden als rechtszalen in staat tal van drieste ingrepen, transformaties, revoluties, oorlogen en natuurrampen te overleven, al is het maar door zich te verplaatsen. Ter Balkts dichtregel “Er is weinig voor nodig/ om een bosrand te zijn” geldt wat mij betreft dus ook voor de rechtszaal.

U ziet dus dat een bosrand en een rechtszaal aanzienlijk meer gemeen hebben dan u op het eerste gezicht misschien dacht! Maar er is nog een andere reden waarom het werk van Ter Balkt voor het thema van vandaag relevant is: zijn besef dat er lef en veel inzet nodig is om wat waardevol is te blijven bezingen en daarmee te behouden; dat het dichterschap een waagstuk is, waarbij het er vooral om gaat dat je je hart intact en in stand houdt.⁵

Als er een speciale plaats is die het hart vormt van onze rechtsstaat, dan is dat in mijn ogen de rechtszaal. Op die plaats komt niet alleen u elkaar steeds tegen, het is ook de plek waar onze grondwettelijke idealen van individuele vrijheid en gelijkheid richting geven aan de oplossing van talloze reële conflicten – conflicten waarin, voor rechtszoekenden, doorgaans zeer veel op het spel staat. En dus zal, in de geest van Ter Balkt, wie zich bekommert om de rechtsstaat de proef op de som moeten nemen en zich serieus moeten afvragen hoe het vandaag met dat hart is gesteld. Is het nog intact? Zorgen we er nog wel goed genoeg voor?

⁴ J.P.H.E. de Monté Verloren en J.E. Spruit, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Deventer: Kluwer 1982, zesde druk, p. 22.

⁵ Zie W. Veraart, “Ik houd van poëzie met inzet”. Een interview met H.H. ter Balkt’, in: *Poëzienieus* Nr. 7 (December 1992-Januari 1993).

Ik heb al bij aanvang gezegd dat het huidige thema van de week van de rechtspraak, de rechter tussen staat en straat, mij in dat opzicht licht verontrust heeft. Wat mij betreft spreekt de rechter recht in *geschillen* tussen de staat, de mensen op straat en nog tal van andere partijen. Dat wat tussen partijen in ligt, is een conflict dat om een oplossing vraagt. De rechter zelf, onafhankelijk en onpartijdig, blijft daar in principe net iets boven zweven, zij blijft, om zo te zeggen, buiten schot. In het thema “de rechter tussen staat en straat” staat de rechter niet meer op dat voetstuk, maar wordt zelf onderwerp van geschil, van een soms ongehoord felle discussie.

Een thema als dit zou zo’n twintig jaar geleden wat navelstaarderig zijn geweest. De rechtsstaat lag er toen heel kalmpjes bij, ongeveer zoals het duifkruid en het kruidje-roer-me-niet in het dorpje *Naaien brengt vrede*. Maar die tijd is voorbij. Het ideaal van een vrije rechtspraak, waarin de menselijke maat⁶, toegankelijkheid en onafhankelijkheid centraal staan, staat onder druk, niet alleen in het buitenland, maar ook bij ons. Laat ik in vogelvlucht een paar actuele ontwikkelingen met u afgaan om dit punt te verduidelijken.

Ik begin betrekkelijk ver weg, in de Verenigde Staten. Op 13 februari van dit jaar, bijna een half jaar geleden dus, overleed de conservatieve rechter Antonin Scalia, een van de negen *Justices* van het Amerikaanse hooggerechtshof. Ruim een maand later maakte president Obama zijn voordracht voor een opvolger bekend: Merrick Garland, een hoge federale rechter die als gematigd en onpartijdig bekend staat. Om de benoeming te formaliseren is bekrachtiging tijdens een hoorzitting van de Amerikaanse senaat nodig, maar die bekrachtiging blijft nog steeds uit. De meerderheidsleider in de senaat, de republikein Mitch McConnell, heeft gezegd de voordracht van Garland te negeren totdat er een nieuwe president zal zijn. “Het Amerikaanse volk moet een stem hebben in de selectie van de volgende rechter in het hooggerechtshof. Daarom moet deze vacature niet

⁶ Zie in dit verband T.N.B.M. Spronken, ‘De menselijke maat’, jaarrede NJV jaarvergadering 2016, 30 juni 2016, beschikbaar op <http://njv.nl/jaarrede-voorzitter-mevrouw-prof-mr-t-n-b-m-spronken/> (geraadpleegd op 4 september 2016).

vervuld worden voor we een nieuwe president hebben,” verklaarde hij eerder dit jaar.⁷

Deze opstelling van de meerderheid in de senaat is ongehoord, ook naar Amerikaanse maatstaven. Nooit eerder heeft een reeds voorgedragen kandidaat zo lang op bekrachtiging moeten wachten (in de wetenschap dat uitstel in dit geval mogelijk afstel betekent).⁸ In de tussentijd is het Amerikaanse hooggerechtshof vleugellam. Hoorzittingen vinden niet steeds plaats en belangrijke uitspraken blijven uit als de balans in het Hof op 4 tegen 4 uitkomt.⁹ Door van de benoemingen een verkiezingszaak, een zaak van de straat, van partijkeuze en verkiezingsretoriek te maken, komt niet alleen de arme Garland, maar het hele hooggerechtshof knel te zitten tussen staat en straat. Intussen spint Donald Trump garen bij de patstelling die er rond het hooggerechtshof is ontstaan. “Even if people don’t like me, they have to vote for me,” riep hij op een bijeenkomst in augustus. “They have no choice... You know why? Justices of the Supreme Court.”¹⁰

Het ruwe politieke getouwtrek rond de samenstelling van het Amerikaanse hooggerechtshof staat niet op zichzelf. In sommige EU-lidstaten doen zich rond aanstellingen en benoemingen van constitutionele rechters eveneens onthutsende taferelen voor, zij het dat de politieke inmenging daar nog een flinke stap verder gaat dan in de Verenigde Staten. In Hongarije en Polen trachtten

⁷ Geciteerd in B. Everett & G. Thrush, ‘McConnell throws down the gauntlet: No Scalia replacement under Obama’, 13 februari 2016, op <http://www.politico.com/story/2016/02/mitch-mcconnell-antonin-scalia-supreme-court-nomination-219248> (geraadpleegd op 3 september 2016).

⁸ Het record stond op naam van Louis Brandeis die een eeuw geleden 126 dagen op bekrachtiging moest wachten, maar daar is Garland al lang voorbij. Zie ‘Supreme Court Situation is Absurd’, *Baltimore Sun* (3 september 2016), beschikbaar op <http://www.watertowndailytimes.com/dco/baltimore-sun-supreme-court-situation-is-absurd-20160903> (geraadpleegd op 4 september 2016).

⁹ T. Becket Adams, ‘Ginsburg: Deadlocked Supreme Court not good enough’, *Washington Examiner* (20 augustus 2016), beschikbaar op <http://www.washingtonexaminer.com/ginsburg-deadlocked-supreme-court-not-good-enough/article/2599816> (geraadpleegd op 4 september 2016); M. Karbon, ‘The Supreme Court, Roger Ailes and the decline of bipartisanship in America’, *The Miami Hurricane* (31 augustus 2016), beschikbaar op <http://www.themiamihurricane.com/2016/08/31/supreme-court-decline-of-bipartisanship/> (geraadpleegd op 4 september 2016).

¹⁰ I. Tuttle, ‘The Supreme Court is not a sufficient reason to vote for Trump’, *The National Review* (4 augustus 2016), beschikbaar op <http://www.nationalreview.com/article/438669/donald-trump-supreme-court-trump-card-argument-flawed-hillary-clinton-may-not-be> (geraadpleegd op 4 september 2016).

huidige regimes namelijk niet alleen direct invloed uit te oefenen op de personele samenstelling van hun constitutionele hoven. Zij zijn ook bezig om met nieuwe wetgeving het ideaal van een vrije en onafhankelijke rechtspraak uit te hollen. Door slimme ingrepen in bevoegdheden, werkwijze en interne organisatie van de constitutionele hoven, probeert men een machtsverschuiving te forceren in het voordeel van de uitvoerende en wetgevende macht. Zo'n machtsverschuiving heeft tot gevolg dat de staat autoritaire trekken gaat vertonen, omdat de Trias Politica – het rechtsstatelijk systeem van *checks and balances* – dan niet langer goed functioneert.

Een goed voorbeeld is de zaak van András Baka tegen Hongarije, waarin de Grote Kamer van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op 23 juni van dit jaar uitspraak deed. Baka's aanstelling als president van het Hongaarse Hooggerechtshof was op 1 januari 2012 door de wetgever voortijdig beëindigd, nadat hij zich kritisch had uitgelaten over enkele wetsvoorstellen ter hervorming van de rechterlijke macht, zoals een voorstel tot reductie van de pensioenleeftijd voor rechters van 70 naar 62 jaar. Baka was uit hoofde van zijn functie gerechtigd en zelfs verplicht geweest te adviseren over wetsvoorstellen op het terrein van de rechterlijke organisatie. Hij liet het er niet bij zitten en ging tegen zijn ontslag in beroep bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (waar hij eerder rechter was geweest). Die gaf hem in eerste instantie gelijk en constateerde dat Baka's recht op een behoorlijk proces en zijn vrijheid van meningsuiting (artikel 6 en artikel 10 EVRM) waren geschonden.¹¹ Daartegen volgde beroep van Hongarije bij de Grote Kamer. Die stelde Baka in zijn uitspraak van begin deze zomer opnieuw in het gelijk.¹² De uitvoerige uitspraak van de Grote Kamer staat in de sleutel van het grote belang van de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en benadrukt het *chilling effect* dat er van het politiek gemotiveerde ontslag van

¹¹ Baka v. Hongarije, Europees Hof voor de Rechten van de Mens (27 mei 2014), (appl. no. 20261/12). Zie ook S. Dijkstra, 'Een kritische rechter en de fragiele rechterlijke onafhankelijkheid in Hongarije', *NTM/ NJCM-Bulletin* 39/5 (2014), p. 603-617.

¹² Baka v. Hongarije, Europees Hof voor de Rechten van de Mens (Grand Chamber, 23 juni 2016), (appl. no. 20261/12). Zie ook P. Cannoot, 'Baka v. Hungary: judicial independence at risk in Hungary's new constitutional reality', 12 juli 2016, beschikbaar op <https://strasbourgobservers.com/2016/07/12/baka-v-hungary-judicial-independence-at-risk-in-hungarys-new-constitutional-reality/> (geraadpleegd op 4 september 2016).

een opperrechter kan uitgaan op de utingsvrijheid van Hongaarse rechters in het algemeen.

In Polen is de situatie zo mogelijk nog schrikbarender. Sinds de laatste verkiezingen eind vorig jaar werden gewonnen door de partij met de – in dit verband ironische – naam ‘Recht en Rechtvaardigheid’ is een keiharde machtsstrijd uitgebroken tussen de regering (die daarin gesteund wordt door een parlementaire meerderheid) en het Poolse constitutionele hof. Die machtsstrijd gaat niet alleen – opnieuw – over politieke manipulaties rond benoemingen van rechters in het constitutionele hof – in dit geval maakte het nieuw gekozen parlement drie eerdere benoemingen van het uitgaande parlement ongedaan en verving die door andere. De strijd gaat ook over wetsvoorstellen die ten doel hebben de macht van het Poolse constitutionele hof vergaand in te perken. De zaak is zo hoog opgelopen dat de regering haar onwelgevallige uitspraken van het hof weigert te publiceren – in die nog ongepubliceerde uitspraken worden zowel nieuwe benoemingen in het constitutionele hof als de voorgestelde ingrepen in de constitutionele rechtspraak in strijd geacht met de Poolse grondwet. In een nieuwe wending is, nog maar een paar weken geleden, het Poolse openbaar ministerie een onderzoek naar de president van het constitutionele hof, de heer Andrzej Rzepliński, begonnen, omdat hij weigert de nieuw benoemde rechters in zijn hof aan het werk te zetten.¹³ De Europese Commissie heeft Polen eind juli, bij monde van haar vice-voorzitter Frans Timmermans, in een uitgebreide ‘aanbeveling’ nog drie maanden de tijd te geven om de rechtsstaat weer op orde te brengen en zich alsnog te voegen naar de uitspraken van het eigen constitutionele hof,¹⁴ maar de kans dat dit gaat gebeuren lijkt vrijwel nihil.

Voeg bij dit rijtje nog de zuiveringsmaatregelen van de regering van Turkije naar aanleiding van de mislukte coup – momenteel zijn in Turkije ongeveer drieënhalf

¹³ Zie het bericht op <http://www.polennieuws.nl/tag/constitutioneel-tribunaal/> (geraadpleegd op 4 september 2016). Rzepliński noemde dit onderzoek (volgens citaat in dit bericht) “een zwakke poging (...) om in te grijpen in de onafhankelijkheid en autonomie van de rechterlijke macht.”

¹⁴ Commission Recommendation EU (2016/1374) van 27 juli 2016 ‘regarding the rule of law in Poland’, beschikbaar op http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.217.01.0053.01.ENG&toc=OJ:L:2016:217:TOC (geraadpleegd op 4 september 2016). Deze ‘aanbeveling’ bevat ook een zeer uitgebreid feitenrelaas over de huidige constitutionele crisis in Polen.

duizend rechters en officieren van justitie zonder disciplinair onderzoek ontslagen of geschorst waarvan de meesten ook nog zijn gearresteerd op verdenking van deelname aan een terroristische organisatie¹⁵ – en de conclusie kan niet anders zijn dan dat de afgelopen zomer heet en toch kil was – en dat de rechterlijke onafhankelijkheid en vrijheid sinds lange tijd niet zozeer onder druk stonden als juist vandaag.

Wat is de gemene deler van deze vier recente voorbeelden van rechters in de verdrukking? Valt er een patroon in te ontwaren? Wat zij mijns inziens in elk geval illustreren, is dat de staat zodra die een direct verbond sluit met de straat, geen behoefte meer heeft aan onafhankelijke rechters. Dat moment komt wanneer de staat in handen valt van een regime dat de stem van het volk (vaak een welomschreven “wij”) op demagogische wijze gaat vertolken – en er is altijd wel een “sterke man” te vinden die zich daarvoor leent, of hij nu Trump, Kaczyński, Orbán of Erdoğan heet. Een regime dat zich autoritair tot spreekbuis van Het Volk maakt, heeft immers altijd gelijk en weet zelf het best wie zijn vijanden zijn en hoe het zijn vijanden uitschakelt. Daar horen *partijdige* rechters bij en geen rechters die kritische vragen stellen. Ik zal u de historische voorbeelden van hoe partijdige rechtspraak eruit ziet besparen, maar de revolutionaire tribunalen uit de tijd van de “terreur” van Robespierre wil ik ook niet geheel onvermeld laten. De rechtsstaat lijkt te zijn uitgevonden om zulk machtsmisbruik te voorkomen.

Ik zei het al aan het begin: “de rechter tussen staat en straat” is niet echt een opbeurend thema. Maar gelukkig zijn er ook lichtpuntjes. Zo hoorde ik onze premier zondagavond bij Zomergasten zeggen dat het PVV verkiezingsprogramma op allerlei punten in strijd met de rechtsstaat was; ik wist dat al, maar vond het toch prettig dat hij dat zei. Hij legde ook uit dat de premier van Nederland geen sterke man (zelfs geen “baas”) is, maar juist iemand die zich dienstbaar opstelt en de hele dag druk in de weer is om, vooral via de telefoon, de neuzen van heel veel eigenwijze mensen en partijen in de juiste richting te krijgen.

Gaat het bij ons dan goed met de rechtsstaat? Kan ik de rest van deze lezing ophangen aan de retorische vraag waarom het in Nederland met de rechtsstaat

¹⁵ Volgens diverse berichten op <http://www.rechtersvoorrechters.nl/> (geraadpleegd op 5 september 2016).

zo goed gaat en in de rest van de wereld zo slecht? Ik zou dat inderdaad graag willen. En gedeeltelijk klopt het ook wel. In Nederland is de rechter niet van de staat, maar ook niet van de straat. Zij is niet van de staat, want zij hoeft niet te doen of te vinden wat de regering zegt. En zij is zeker ook niet van de straat, maar wel in staat de burger steeds beter te bereiken en aan te spreken in een voor die burger begrijpelijke taal: daar kan Humberto Tan in Overijssel over meepraten.¹⁶ Niet van de staat of de straat zijn, maar wel vóór de straat, dichtbij de straat zijn, dat is de hedendaagse variant op de rechtszaal nabij de bosrand – waar het ooit allemaal is begonnen. En ook daarom is het zo terecht dat het verzet tegen de reductie van het aantal rechtbanklocaties ook in de provincie Overijssel succes lijkt te hebben gehad.

Toch ben ik niet helemaal gerust. Want ook in Nederland staat de rechtspraak onder druk. Aan het begin van mijn voordracht heb ik de rechtszaal (de biotoop van de rechter) met een bufferzone vergeleken. Die rechter kwam in de verdrukking tussen twee expanderende grootmachten, gerelateerd aan de staat en de straat. Met aan de ene kant een hyperactieve wetgever en uitvoerende macht die de rechterlijke macht steeds meer beknot door jarenlange bezuinigingen en reorganisaties, en aan de andere kant een publieke opinie – een doorgaans virtuele straat – waarin hardnekkige volkse sentimenten leven die de rechter niet steeds goedgezind zijn.

Ik ga hier geen overzicht geven van alle goed- of minder goedbedoelde maatregelen die de rechtspleging de afgelopen jaren troffen, en die de toegankelijkheid, de kwaliteit en soms zelfs de rechterlijke onafhankelijkheid hebben bedreigd.¹⁷ Het is te veel, en het blijft onrustig, al is er wel, vanuit de juridische beroepsgroepen, aanhoudend en vakkundig weerwerk geboden tegen hervormingen of bezuinigingen die al te dol waren of nog steeds zijn. Ik heb ook de indruk dat degenen die zich met de rechtspleging bezighouden (ongeveer zoals we hier bijeen zitten) zich inmiddels met meer zelfvertrouwen en assertiviteit in

¹⁶ Zie het interview met Humberto Tan in *Rechtspraak. Magazine van de Raad voor de Rechtspraak* (augustus 2016), p. 20-22.

¹⁷ Zie dienaangaande W. Veraart, 'Rechtspleging als genadebrood', openingstoespraak Gerbrandydebat 2015, beschikbaar op <http://www.advocatenblad.nl/?p=19138>.

dit krachtenveld manifesteren. Toch blijft de waardering voor goede en toegankelijke rechtspleging als hoeksteen van onze rechtsstaat bij regering en de Tweede Kamer verontrustend laag. Want wat zou het fijn zijn geweest als onze premier zondagavond niet slechts een fragment van de Toppers, maar ook een fragment van de Rijdende Rechter had laten zien en de loftrompet had gestoken over de kwaliteit van de rechtspleging op dit hele kleine stukje aarde..

Ook aan de straatkant is er het nodige gebeurd. Al jaren wordt er gewerkt aan een voor de gewone burger herkenbare, laagdrempelige en goed verstaanbare rechtspleging, en ik heb het gevoel – ik vermeldde dat al – dat op dat terrein, juist ook bij de Rechtbank Overijssel, het meeste goede nieuws te melden valt. Misschien is dat ook niet gek. Rechtspleging is ooit begonnen bij de bosrand, ontstaan op sacrale plekken rond bomen waar mensen elkaar ontmoetten om hun conflicten te beslechten. Die bosrand verplaatst zich voortdurend, vernieuwt zich, verandert, gaat digitaal¹⁸, en dat geldt ook allemaal voor de rechtspleging.¹⁹ Wat daarentegen hetzelfde blijft is de eigen kwaliteit, de eigen ruimte en de eigen temporaliteit die rechtspraak tot een bij uitstek menselijke en betekenisvolle onderneming maakt. De rechtszaal is geen gezellige plek²⁰, kan dat niet zijn, maar het is wel een bijzondere plek waarin onze burgerlijke vrijheden, onze individuele verantwoordelijkheid en rechtsgelijkheid, tastbaar worden, en keer op keer worden geoefend. Het is een openbare plek waar geacteerd wordt, waar aanschouwelijk wordt gemaakt wat burgerschap betekent op momenten dat het spannend wordt, waar het beste argument telt en er – als het goed is – respectvol naar elkaar en naar de rechter wordt geluisterd. En dat allemaal in een nog altijd open samenleving die gekenmerkt wordt door heel veel eigenwijze mensen, emoties, belangen, en culturele en sociale verschillen.

Dames en heren, ik kom tot een afronding, want als geboren Zwollenaar die tot randstedeling getransformeerd is lukt het me niet nog langer te praten. Bij ons, in het drukke westen, moet alles er namelijk in *no time* doorheen gejaagd worden,

¹⁸ Zie bijvoorbeeld http://www.beleefdelente.nl/?gclid=CIXU4s39_M4CFcOVGwodnwEGAw.

¹⁹ De *homo digitalis* in het recht stond centraal op de NJV-jaarvergadering 2016.

²⁰ Zie J. Wallage, 'Bemiddeling maakt run op rechter overbodig', *Het Financieele Dagblad* (11 december 2015), beschikbaar op <http://fd.nl/economie-politiek/1131302/bemiddeling-maakt-run-op-rechter-overbodig> (geraadpleegd op 5 september 2016).

ongeveer zoals in het supersnelrecht, waarvan minister Van der Steur laatst heeft gezegd dat dat een veel bredere toepassing zou verdienen.²¹

In het voorgaande heb ik gesproken over de rechter die soms klem komt te zitten tussen staat en straat, maar zich in dat veld overeind kan houden als zij haar eigen kracht blijft opzoeken, als zij maar dichtbij de straat en de burger blijft, zolang zijzelf maar niet van de straat is.

Toch, zelfs als de rechter dat doet, blijft er nog een gevaar bestaan, en dat is dat de staat via tal van kostenbesparende maatregelen probeert om *om de rechter heen* te werken. Daarmee bedoel ik dat hij de burgers als het ware dwingt om hun geschillen met elkaar of met de staat steeds sneller en efficiënter te beëindigen, hun daarmee de pas naar de onafhankelijke rechter afsnijpend. Begrijpt u mij niet verkeerd, er is niets mis met alternatieve wijzen van geschillenbeslechting zoals *mediation* of herstelbemiddeling.²² Wat mis is, of mis kan gaan, is dat de burger die naar recht zoekt in een al dan niet digitaal proces terecht komt waarin zijn geschil weliswaar wordt beëindigd, maar deze beëindiging in het verborgene plaatsvindt – dus in een sfeer die zich veel moeilijker laat controleren – terwijl diezelfde burger de knop die hem toegang geeft tot een behoorlijke procedure voor een onafhankelijke rechter niet meer heeft kunnen vinden. Het rapport ‘Beschikt en gewogen’ van de procureur generaal bij de Hoge Raad uit 2014, dat gaat over de naleving van de wet door het openbaar ministerie bij het uitvaardigen van strafbeschikkingen, toont aan dat er bij de buitengerechtelijke afdoening van zogeheten ZSM-zaken in de bewijsvoering en de dossiervorming veel mis kan gaan en ook, nogal eens, mis gaat.²³ Als die praktijk ons voorland is, ontstaat een wereld die op Kafka lijkt, waarin de onafhankelijke rechterlijke macht op een zijspoor raakt, omdat zij er niet meer toe doet, want niet meer kan

²¹ Zie ‘Van der Steur: meer supersnelrecht mogelijk’, *De Telegraaf* (31 augustus 2016), beschikbaar op http://www.telegraaf.nl/binnenland/26516393/Meer_gebruik_supersnelrecht_.html (geraadpleegd op 4 september 2016).

²² In tegendeel, wat mij betreft laten we vele bloemen bloeien, maar een uitwerking van die gedachte zou een andere voordracht vergen.

²³ Zie G. Knigge en C.H. de Jonge van Ellemeet, *Beschikt en gewogen. Over de naleving van de wet door het openbaar ministerie bij het uitvaardigen van strafbeschikkingen. Een rapport van de procureur-generaal bij de Hoge Raad in het kader van de in art. 122 lid 1 Wet RO bedoelde toezicht*, Den Haag 2014, p. 60: ‘De resultaten van het onderzoek kunnen (...) aangemerkt worden als een ernstig te nemen indicatie dat de grondigheid waarmee de schuldvaststelling dient te geschieden, bij CVOM-zaken en ZSM-zaken te wensen over laat.’

worden bereikt. In die wereld zit de rechter weliswaar niet langer klem tussen staat en straat, maar komt zij wel buitenspel te staan, gereduceerd tot een margeverschijnsel.²⁴

Dames en heren, ik beschouw het als uw en mijn opdracht om het ideaal van een breed toegankelijke, onafhankelijke rechtspraak in het komend jaar fier overeind te houden. En mocht u het even niet meer zien zitten, maak dan een wandeling langs een bosrand in de mooiste provincie van Nederland.

²⁴ Over het gevaar van marginalisering van de rechtspraak gaat ook de bijdrage van Erik Koster in het rapport 'Rechtspraak doet ertoe' van de Raad voor de Rechtspraak dat op de Dag van de Rechtspraak (op 8 september 2016) wordt gepresenteerd.